

ANTOINE TRIEST,
Cinquième Evêque de Bruges.
An. Franc. E. S.

LITH. F. G. L. 1799 DEBROUËT GAZELLE

Illustratie: lithografie van Antonius Triest als bisschop van Brugge (1617-1622) (overgenomen uit: [F. VAN DE PUTTE], *Histoire du diocèse de Bruges, illustrée des Portraits des Evêques, lithographiés par J.-G. Canneel*, [Brugge, 1849])

Griet Maréchal

Bisschop Antonius Triest en het Spaans Kasteel, een militaire vesting in Gent

Dankzij de publicaties van prof. Cloet is Antonius Triest een van de best gekende bisschoppen uit onze streken. Hij drukte als geen ander zijn stempel op zijn tijd, de eerste helft van de 17de eeuw. Hij was de prototypische bisschop van de contrareformatie, om de woorden van Michel Cloet te gebruiken. Met de politieke steun van vooral de aartshertogen Albrecht en Isabella konden de doctrinaire en disciplinaire besluiten van het concilie van Trente doorgevoerd worden, die tot in de 20ste eeuw het religieuze, ja zelfs het culturele leven van katholiek Europa mee hebben bepaald.¹ In deze bijdrage willen we nagaan hoe bisschop Triest zich opstelde tegenover het Spaans Kasteel, een militaire parochie in Gent.

Antonius Triest werd in 1577 in Beveren-Waas geboren als zoon van Philips, heer van Ouweghem en ridder van het Gulden Vlies. In 1596 werd hij licentiaat in de beide rechten aan de universiteit van Leuven en in 1602 priester. Als hofkapelaan en vertrouweling van de aartshertogen maakte hij snel carrière. In 1616 werd hij bisschop van Brugge. In 1620 benoemden de aartshertogen hem tot bisschop van Gent. De pauselijke confirmatie volgde op 25 oktober 1621, waarna Triest er op 7 april 1622 daadwerkelijk zijn functie opnam. Tot zijn dood in 1657 bleef hij bisschop van Gent.²

In Gent lag het Spaans Kasteel, de citadel of dwangburcht die op bevel van Keizer Karel in 1540 op de plaats van de Sint-Baafsabdij was opgericht. Hierdoor wou Karel V de tegenstand van de

1 Gebruikte afkortingen: BAG = Bisschoppelijk archief in Gent; RAG = Rijksarchief in Gent.

M. CLOET, 'Antoon Triest, prototype van een contrareformatie bisschop op bezoek in zijn Gents diocesis (1622-1657)', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 91 (1976), p. 395.

2 *Ibid.*, p. 396; M. CLOET, 'Triest, Antonius', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 15, Brussel, 1996, k. 721.

Gentenaars tegen zijn centraliserende politiek breken. De citadel die bij de oprichting bedoeld was om de Gentenaars te straffen, maakte vanaf het einde van de 16de eeuw deel uit van de verdedigingsgordel van de stad. Zij besloeg een oppervlakte van ongeveer 315 op 285 m., de bastions niet inbegrepen, en strekte zich uit tussen de huidige Voorhoutkaai, de De Pauwvaart, de Kasteellaan en aan de zuidkant ongeveer tot de Slachthuisstraat. Ze was omgeven door grachten die ten noorden en ten zuiden 40 à 50 m. breed waren.³ Toch betekende dit niet dat de bewoners, in vreedstijd duizend à elfhonderd en in oorlogsomstandigheden tot 2500 personen, er geïsoleerd leefden. In de 17de eeuw verbleven er hoofdzakelijk Spaanse militairen met hun gezin en Vlaamse burgers, zoals een bakker, een smid, een molenaar. Ze hadden veelvuldige contacten met Gentenaars als leveranciers, arbeiders voor de onophoudelijke instandhoudings- en restauratiewerken en lieden die probeerden er goedkoper te drinken. Bier was er immers vrijgesteld van belastingen. Huwelijken tussen Spanjaarden en inlanders kwamen geregeld voor. Dit was eveneens het geval bij de hogere militairen. De bevelhebbers of gouverneurs van het Spaans Kasteel waren in de 17de eeuw altijd Spanjaarden. Ze huwden geregeld met dochters van inlandse adel of rijke poorters. Ook het omgekeerde was het geval: heel wat adellijke jonge mannen trouwden met dochters van buitenlandse bevelhebbers.⁴ Behalve huwelijken waren er nog andere mogelijkheden om banden tussen de leden van de sociale topklasse te smeden of te versterken. Zo was Antonius Triest als kersverse bisschop van Gent, peter van Isabella Clara Eugenia, die op 29 april 1622 geboren was als zesde kind van gouverneur Gaspar de Valdes met Maria de Aranda. Aartshertogin Isabella was haar meter.⁵ Bisschop en gouverneur behoorden tot dezelfde hoge sociale klasse. Twee van de drie koetsen die in het begin van de 17de eeuw in het arme Gent rondreden,

3 M. Chr. LALEMAN, 'Le castrum novum de Gand (Belgique)', in: *125e Congrès nat. soc. hist. scient.*, Lille, 2000, (Archéologie - Château et ville), p. 346.

4 G. PARKER, 'De militaire organisatie', in: P. JANSSENS (red.), *België in de 17de eeuw. De Spaanse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*, 1, Gent, 2006, p. 78 en G. ERVYNCK, 'Sprokkelingen uit de parochieregisters van het Spaans Kasteel te Gent', in: *Vlaamse Stam*, 45/3 (2009), p. 236-237.

5 G. ERVYNCK, 'Sprokkelingen', p. 237.

behoorden toe aan de bisschop en aan de voorzitter van de Raad van Vlaanderen. Hun koets werd door één paard getrokken. De derde koets, getrokken door twee paarden, behoorde toe aan de gouverneur van het Kasteel.

Kerkelijk vormde dit garnizoen een zelfstandige parochie met een pastoor die in de militaire terminologie kapelaan-majoor werd genoemd, kapelaans, een predikant, kerkpersoneel en eigen begraafplaatsen. Vanaf 1589 fungeerde de oude abdijrefter als kerk. Enkele abdijgebouwen waren immers in de citadel geïncorporeerd. Deze militaire parochie hing enerzijds af van de legeraalmoezenier-generaal en anderzijds van de plaatselijke ordinaris. Ze maakte geen deel uit van de Gentse dekenij, stond dus niet onder het gezag van de aartspriester van Gent die ze bijgevolg ook niet bezocht.⁶

BISSCHOP TRIEST EN HET MILITAIR HOSPITAAL

Het militair hospitaal was opgericht in 1612 en uitsluitend bedoeld voor Spaanse soldaten. Het lag niet in de citadel, maar aan de overkant van de samenvloeiing van Leie en Schelde aan de huidige Kalvermarkt. Het hing af van de bevelhebber van het Kasteel die het dagelijkse beheer toevertrouwde aan een gereformeerd vaandrig (*alferez*). Een gereformeerde was een officier van een ontbonden compagnie die toch in dienst bleef, een deel van zijn financiële voordelen bleef genieten en bepaalde taken opgelegd kon krijgen.⁷ Het hospitaal kende zijn hoogtepunt rond het mid-

- 6 M. CLOET, N. BOSTYN en K. DEVREESE, *Repertorium van dekanale visitatieverslagen betreffende de Mechelse kerkprovincie (1559-1801)*, Leuven, 1989 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 92) p. 117. De alfabetische lijst van de parochies in het aartspriesterschap Gent vermeldt de parochie van het Spaans Kasteel niet en zij komt bijgevolg niet voor in de verslagen. Een erg korte nota op 2 januari 1611 is de enige uitzondering: Bisdom B 2918 (32.207). De parochie komt evenmin voor in de lijsten van parochies, zoals in: RAG, Bisdom, B 7 (32.200), B 135 (32.122), B 2459 (32.128), K. 11.675 (32.129), B 4530 (32.131) enz.
- 7 Dit had tot gevolg dat hun aantal vaak veel te groot was in verhouding tot het aantal soldaten en een zware financiële last betekende: E. ROOMS, *De organisatie van de troepen van van de Spaans-Habsburgse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden, 1659-1700*, Brussel, 2003 (Centrum Militaire Geschiedenis, Bijdragen 37), p. 86.

den van de 17de eeuw. Het was toen een bijna luxueus uitgeruste instelling met plaats voor 43 personen.⁸

In 1634-1635 liep er heel wat verkeerd in de citadel. De pastoor deed zonder toelating bezwerings of duiveluitdrijvingen, weigerde zieken te bezoeken, te preken en de catechismus te onderrichten. Van het geld dat bestemd was voor de kerk en het hospitaal verdween er heel wat in de zakken van de beheerders. Bij zijn visitatie op 12 april 1635 probeerde Triest zicht op de zaak te krijgen, maar de antwoorden op de vraag naar de situatie in het hospitaal liepen sterk uiteen. Voor de één was de beheerder een fatsoenlijk man, voor de ander waren hij en zijn voorgangers er alleen maar op uit zich te verrijken ten koste van het hospitaal. Zijn persoonlijke uitgaven zouden hoger liggen dan die voor de zieken.⁹ Om dit kluwen te ontwarren wilde de bisschop de rekeningen zien en vroeg dat ze hem in zijn paleis zouden worden voorgelegd. Voor de kerkrekeningen vormde dit geen probleem. Het gezag van de bisschop werd niet betwist. Voor de hospitaalrekeningen lag de zaak anders. De majordomus die geconfronteerd werd met deze vraag was ronduit verbijsterd en consulteerde de bevelhebber van het Kasteel. Die was klaar en duidelijk: Triest mocht uit vriendschap de rekeningen inkijken, maar niet omdat hij het visitatierecht zou hebben. De bisschoppen hebben nooit het controlerecht over het hospitaal gehad.¹⁰

Triest manifesteerde zich hier ten volle als een contrareformato-
risch bisschop, die in uitvoering van het concilie van Trente niet
alleen de rechten van de Kerk wilde herstellen, maar ze zoveel mo-
gelijk wilde uitbreiden, ook over die liefdadigheidsinstellingen
waarover ze vroeger geen gezag had. Omwille van deze misken-
ning van hun rechten dreigde er verzet van de stedelijke magis-
traten en de justitieraden. Margareta van Parma vond het daarom
raadzaam bij het uitvaardigen van de decreten van het concilie

8 G. MARÉCHAL, 'Het Spaans militair hospitaal in Gent (1612-1804)', in: A. VAN NIEUWENHUYSE en S. DE SCHAMPELEIRE (red.), *Geschiedenis: zijn werk, zijn leven. Huldeboek René De Herdt*, Gent, 2010, p. 193-212.

9 G. MARÉCHAL, 'Het Spaans militair hospitaal', p. 196-197.

10 RAG, Fonds Gent, 49 en G. MARÉCHAL, 'Het Spaans militair hospitaal', p. 198.

van Trente met deze rechten rekening te houden. Maar gaandeweg werd dit ongedaan gemaakt. Toen het Mechels provinciaal concilie van 1607 de bisschoppen het recht toekende om de afrekeningen te aanhoren en goed te keuren, volgden de aartshertogen. Zij erkenden dat de bisschoppen het visitatierecht hadden bij alle godshuizen, kerkfabrieken, armendissen enz.¹¹ Het was ongetwijfeld dit recht dat Triest ten overstaan van het militair hospitaal probeerde uit te oefenen, alhoewel het specifieke karakter van deze instelling hem nochtans bekend was, zoals blijkt uit zijn *relatio ad limina* van 1625.¹² Het antwoord van de gouverneur liet niet aan duidelijkheid te wensen over en Triest probeerde het geen tweede keer. We moeten wel signaleren dat de kapelaan-majoor hem de inspectie van het hospitaal en bepaalde maatregelen voorgesteld had alsof hij daartoe bevoegd was.¹³

Als bisschop van Brugge was hij er wel in geslaagd het gezag over kerkfabrieken, armendissen en hospitalen uit te breiden. De nieuwigheid van het controleren van de kerk- en disrekeningen door zijn voorganger had hevig protest vanwege de magistraat van het Brugse Vrije uitgelokt. Triest haalde er wel zijn slag thuis.¹⁴

BISSCHOP TRIEST EN HET CATECHISMUSONDERWIJS

Triest zette zich enorm in om de kennis van de rooms-katholieke godsdienst te verspreiden. Voor de volwassenen was de preek het

11 F. WILLOX, *L'introduction des décrets du concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la principauté de Liège*, Leuven, 1929 (Rec. de Trav. publ. par les Membres des Conf. d'Hist. et de Philol., 2e série, 14), p. 122, 189, 267, 283, 287-289; H.J. ELIAS, *Kerken en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*, Leuven-Antwerpen, 1931 (Rec. de Trav. publ. par les Membres des Conf. d'Hist. et de Philol., 2e série, 22), p. 216-218; E. DE MOREAU, *Histoire de l'église en Belgique*, V, Brussel, 1952, p. 293-294; G. MARÉCHAL, 'Het openbaar initiatief van de gemeenten op het vlak van de openbare onderstand in het noorden van het land tijdens het Ancien Régime', in: *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische Grondslagen. Handelingen van het 1de Internationaal Colloquium, Spa 1-4 sept. 1982* (Historische Uitgaven van het Gemeentekrediet van België, reeks in -8', nr. 65), 1984, p. 510-512.

12 RAG, Bisdom, B 3757 (1625).

13 RAG, Fonds Gent, 49 en G. MARÉCHAL, 'Het Spaans militair hospitaal', p. 198.

14 E. PIETERS, 'Antoon Triest als bisschop van Brugge (1616-1620)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 119 (1982), p. 13-15.

aangewezen instrument, voor de kinderen het catechismusonder-richt. Eén van zijn eerste belangrijke beslissingen na zijn aantreden in Gent was de benoeming van twee kanunniken tot inspecteurs van het godsdienstonderwijs (scholasters), een illustratie van het belang dat hij aan dit onderwijs hechtte. Beloningen konden kinderen aanzetten om aanwezig te zijn. Indien de Kerk de middelen daarvoor niet had, wou hij dat de burgerlijke overheid het nodige geld ter beschikking stelde. Om ze daartoe te bewegen schakelde hij zelfs het hoogste burgerlijk gezag in.¹⁵

Tegenover het Spaans Kasteel was zijn houding niet anders. Hij stond er op dat de catechismus er elke zondag onderwezen werd en alle kinderen waren verplicht aanwezig te zijn. Om ze te motiveren moesten aan de beste leerlingen prijzen worden uitgedeeld.¹⁶ Omdat de Kerk te arm was om zoiets te bekostigen en er van de militaire overheid blijkbaar niks te verwachten viel, kwam Triest tussen met de middelen van de aalmoezenie, een dienst die oorspronkelijk functioneerde binnen de Sint-Baafsabdij om de armenzorg volgens de regel van de H. Benedictus te beoefenen. Na de opheffing van de abdij bleef de aalmoezenie bestaan als dienst van het bisdom. De goederen van de abdij waren immers overgegaan naar het in 1559 opgerichte bisdom. De oude stichtingen werden verder uitgevoerd. Met de rest van de inkomsten kon de bisschop als opvolger van de abt eigen accenten leggen. In plaats van een prijs voor de leerlingen die het best de catechismus konden opzeggen, werd het bedrag in oordjes verdeeld om zoveel mogelijk kinderen te kunnen belonen.

De aandacht voor het ondersteunen van het catechismusonder-richt dateert uit de eerste jaren van zijn bestuur. Dan verdwijnt de expliciete vermelding in de rekeningen om opnieuw op te duiken in het begin van de jaren veertig. Het ging toen om 20 schellingen groten per maand of twaalf pond per jaar die de pastoor of de onderpastoors ontvingen. Deze uitgavenpost kwam van dan af ononderbroken voor. Als verklaring voor de periodes van

¹⁵ M. CLOET, 'Triest, Antonius', k. 726-727.

¹⁶ RAG, Fonds Gent, 49.

ondersteuning vermoeden we de slechte financiële situatie van de bewoners van het Kasteel. Het waren ongeveer dezelfde jaren waarin Triest ook als weldoener voor de soldaten optrad en steun verleende aan de Gratiskas.¹⁷ Behalve de geestelijken van het Spaans Kasteel werden ook de Gentse jezuiten en in mindere mate de augustijnen voor het catechiseren vergoed.

BISSCHOP TRIEST ALS WELDOENER

Zoals zijn hulp bij de oprichting van de Gratiskas illustreerde was Triest sociaalvoelend. In 1622 was in Gent de Berg van Barmhartigheid opgestart. Men kon er in ruil voor een onderpand krediet krijgen, af te lossen tegen een rente van gemiddeld 15%, dus niet onmiddellijk een oplossing voor de armsten. Dankzij de aanzienlijke financiële bijdrage van circa 20.000 gulden van de bisschop kon in 1641 bij de Berg een Gratiskas worden opgericht, die renteloze leningen kon verschaffen. Een uniek initiatief.¹⁸

De kerkvorst was eveneens gevoelig voor de noden van de bewoners van het Spaans Kasteel. Soldaten werden verondersteld met hun soldij in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Maar wat wanneer die soldij niet of laattijdig werd uitbetaald? Wat met de soldaat die onder grote kinderlast gebukt ging of wat met de bejaarde of de gehandicapte militair? Elk van hen een *plaza muerta* of aangepast postje bezorgen, was niet mogelijk. En hoe moesten de weduwen en wezen van de soldaten overleven? Voor deze behoeftigen was er geen armentafel, de typisch burgerlijke instelling bij een historisch gegroeide gemeenschap.¹⁹

In de loop van januari 1623 liet Triest via de chirurgijn van het garnizoen, Juan Ruffon, 50 florijnen (of 200 realen) uitdelen aan de meest behoeftige soldaten en andere bewoners. Ruffon legde van

17 RAG, Bisdorn, K 446 (21.907) f. 66v (1624-1625); K 459 (21.919) f. 77 (1642-1643); K 461 (21.921) f. 195 (1646-1655); K 462 (21.922) f. 76 (1655-1656); K 463 (21.923) f. 118 (1656-1663).

18 L. CHARLES, G.. EVERAERT e.a., *De Berg van Barmhartigheid in Gent*, Gent, 2003, p. 44-47; M.L. VAN BRUAENE, 'Een religieuze republiek en citadel', in: M. BOONE en G.. DENECKERE (red.), *Gent. Stad van alle tijden*, Gent, 2010, p. 119.

19 G. MARÉCHAL, 'De vergeten Gentse parochie. Het Spaans Kasteel in de 17de eeuw', in: *Handelingen van de Maatschappij voor Oudheidkunde & Geschiedenis te Gent*, LV-1 (2011), p. 138.

de besteding van dit bedrag en van de 29 realen die hij er uit eigen zak bovenop deed, gedetailleerd verantwoording af: 22 vrouwen en 26 mannen werden bedeed. De oorzaak van de armoede was hoofdzakelijk kinderlast. De meest behoeftigen waren soldaten met drie tot acht kinderen. Weduwen al dan niet met kinderen, die het zonder kostwinner extra moeilijk hadden, en een tiental wezen werden eveneens gesteund.²⁰ De lijst werpt meteen een licht op de samenstelling van de bevolking: soldaten met vrouw en kinderen, weduwen die er bleven wonen na het overlijden van hun echtgenoot en wezen.

De reden waarom de bedeling via de chirurgijn en niet via de pastoor verliep, was wellicht de tijdelijke afwezigheid van de pastoor. Pastoor Mendez was naar Spanje teruggekeerd en de nieuwe pastoor, Franco Henriquez, zou eerst in de loop van januari aantreden.²¹

De steun kwam hoogstwaarschijnlijk ook uit de kas van de aalmoezenie. Toen Triest in Gent zijn zetel in bezit nam, werden maandelijks, drie-, vier- en zesmaandelijks aalmoezen uitgedeeld. De begunstigden waren biddende orden, bedelorden enz. Aan deze lijst van begunstigden heeft hij kort na zijn aantreden in 1623 eigenhandig toegevoegd dat om de vier maanden honderd gulden aan de soldaten van het Spaans Kasteel moest worden uitgekeerd.²² Alhoewel het om een structureel bedoelde gift ging, komt deze post in latere rekeningen niet voor. Was de financiële situatie tijdelijk verbeterd?

Op 18 september 1641 klaagde Triest in een schrijven aan de gouverneur-generaal in het algemeen het wangedrag van de soldaten aan. De beschuldigingen waren niet gering: "heiligschennis in de kerken, uitdrijving en mishandeling van geestelijken, plundering en brandstichting van het bezit van de gewone man, verkrachtingen tot in de kerken toe en moordpartijen". Als op-

20 RAG, Bisdom, B 5171 (33.852).

21 BAC, *Acta episcopatus gandavensis*, I, f. 139v; G. ERVYNCK, 'Sprokkelingen', p. 239.

22 RAG, Bisdom, K 17444 (22.110). Triest voegde ook een driemaandelijks gift toe voor de catechismuslessen gegeven door de onderscholaster en een zesmaandelijks gift voor de lessen door de jezuïeten gegeven.

lossing voor deze wandaden zag de bisschop de te geringe soldij "waartegen men om te beginnen de hoge wedden van de officieren zou kunnen aftoppen en ophouden met nutteloze uitgaven ten einde met het aldus vrijgekomen geld de soldij van de soldaten te verhogen".²³ Hij beperkte zich niet tot aanklagen, maar liet in hetzelfde jaar kapitein Machuca in drie keer 655 gulden (109 pond, 4 s en 4 d. groten) uitkeren ten voordele van de soldaten in het Kasteel.²⁴ Het jaar voordien, in 1640-1641 had hij uit de kas van de aalmoezenie 50 ponden groten gegeven aan de soldaten die in de forten van Hulst en Sas van Gent gelegerd waren.²⁵ Zijn bekommernis voor de armen ging gepaard met zijn zorg voor het behoud van de openbare orde, om het gevaar van muiterij te bezweren.

BISSCHOP TRIEST ALS VISITATOR

We spitsen ons toe op Triests werkwijze als visitator. Wat de inhoud van de visitatieverslagen ons leerde over de situatie in het Kasteel, bestudeerden we reeds.²⁶ Over het verloop van drie visitaties, die van 1635, 1642 en 1648, zijn we goed ingelicht.²⁷ De visitatie werd aangekondigd, waarop een reactie van de kapelaanmajoer volgde, die op aspecten wees die moesten worden verholpen of waaraan de bisschop best enige aandacht zou geven, wat laatstgenoemde inderdaad deed. Hij startte zijn bezoek met de inspectie van het kerkgebouw, de uitrusting voor de eredienst, de doopvont, de parochieregisters. Hij controleerde de boekhouding van de kerk, van de broederschappen en de kapel. Geestelijken en militairen werden ondervraagd, onder wie steeds de kapelaanmajoer en de gouverneur of zijn plaatsvervanger, aan de hand van een op voorhand vastgestelde vragenlijst. De secretaris die de ordinaris vergezelde, noteerde alles in het Spaans. Een volgende stap was het opstellen van richtlijnen (*decreta*). De secretaris formu-

23 Analyse van M.GYSSELING in: *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en Bisdóm Gent tot eind 1801*, deel 5, Brussel, 2000, p. 179 = RAG, Bisdóm, B 3814/3 (30.416).

24 RAG, Bisdóm, K 458 (21.918), f. 73 en 73v (rek. 1641-1642).

25 RAG, Bisdóm, K 457 (21.917), f. 76.

26 G. MARÉCHAL, 'De vergeten Gentse parochie', p. 89-138.

27 RAG, Fonds Gent, 49 en Bisdóm, B 5166 (33.839).

leerde de punten die zeker aan bod moesten komen en goot ze na het akkoord van de bisschop in een formele richtlijn, die aan het Kasteel werd overgemaakt. Maar soms liep het tot stand komen niet van een leien dakje. Een reden kon zijn dat de inhoud op bezwaren van de gevisiteerden stuitte. Een nieuwe versie drong zich dan op. Bij dit hele proces was Triest nauw betrokken. We illustreren dit aan de hand van de visitatie van 12 april 1635.

Triest startte de inspectie met de controle van de sacristie, de uitrusting voor de eredienst, de altaren, de doopvont. Veel aandacht schonk hij aan het kerkgebouw en specifiek aan de toestand van het dak, de recent opgerichte kapel van de H. Macharius en het kerkhof, waarbij hij opmerkte dat er voor niet-gedoopte kinderen geen plaats voorzien was. Bij de inspectie van de registers van dopen en huwelijken stelde hij vast dat de familienaam van de moeder en het tijdstip van de geboorte niet werd genoteerd. Hij signaleerde ook de reden: de pastoor beschikte niet over de bisschoppelijke en synodale richtlijnen. Daarop ondervroeg hij een aantal betrokkenen. Het waren er acht, vier geestelijken: de pastoor, de predikant en twee kapelaans en vier militairen: twee kapiteins, een *alferez* of vaandrig en tenslotte de gouverneur zelf. Dit bezoek was aangekondigd met als gevolg dat de kapelaan-majoor hem over bepaalde wantoestanden had ingelicht.²⁸ Hij polste ernaar bij zijn ondervraging. Hijzelf had immers de vragenlijst opgesteld in het Latijn waarna zijn secretaris ze had vertaald.²⁹ Ze stemde meer overeen met de lijst die zijn voorganger Vander

28 RAG, Fonds Gent, 49, het stuk 'Han de informar'. Ze betroffen wantoestanden op financieel gebied, in het beheer van het hospitaal, het oneigenlijk gebruik van voorwerpen die de kerk toebehoorden en het verminderen van het aantal broederschappen en altaren.

29 De complete vragenlijst hield in: de wijze waarop de missen werden opgedragen, het preken en het catechismusonderricht, het bestaan van stichtingen (zoals missen) en hun uitvoering, het bestaan van testamenten, de broederschappen en altaren en hun inkomsten, de inkomsten van de kerk, het hospitaal, de schoolmeester, de pastoor, kapelaans, predikant en koster, het gebruik van een tarief voor de godsdienstige plechtigheden, het vervullen van de paasplicht (jaarlijks biechten), het aantal communicanten, de aanwezigheid van ongehuwd samenwonenden, overspeligen, godslasteraars enz., het gedrag van de bewoners op feestdagen, de parochieregisters, het op de hoogte zijn van de geloofspunten door de trouwers en de eerbaarheid van de vroedvrouw.

Burch in 1613 aan zijn dekens bezorgde om ze te helpen bij het inspecteren van hun parochies dan met de lijst die Triest zelf bij zijn parochiebezoeken hanteerde.³⁰

Secretaris Guyart noteerde de vaststellingen en de antwoorden en formuleerde daarop een aantal punten voor de richtlijn.³¹ Ze werden alle overgenomen, zij het soms wat anders geformuleerd. Niet verder dan de ontwerpfase kwam het voorstel dat de kerksleutel enkel bij de beheerders zou berusten. De bisschop wou wellicht de vrouw van de gouverneur niet contrariëren. Volgens kapelaan Alonso Ochendiano wou zij immers de sleutel in haar bezit hebben. Het verbod dat de (wand)tapijten niet mochten worden uitgeleend, werd uitgebreid tot de meubelen, kelken en ornamenten van de kerk. Verder verbood de kerkvorst dat een getrouwd koppel vrijwillig zou gescheiden leven, daar waar de secretaris de betrokkene bij naam had genoemd.

De andere voorstellen die overgenomen werden, hadden betrekking op de herschikking van de altaren en de broederschappen, het wekelijks preken, de uitvoering van de stichtingen, het onderhoud van de kerk via de afdracht van de soldij zonder misbruik, het correct bijhouden van de parochieregisters, het hospitaal en het plechtig begeleiden van het *viaticum*. Hieraan voegde Triest nog enkele artikelen toe, namelijk over het onderricht van de catechismus, de verplichting het Kasteel van bijzitten, echtbrekers, hoerenlopers, publieke vrouwen te zuiveren, het bestemmen van een stukje van het kerkhof tot begraafplaats voor niet-gedoopte kinderen en het opdragen van de kerkelijke diensten op de vastgestelde uren.

De richtlijn moest echter worden herzien omdat de bisschop zijn gezag te buiten was gegaan, terwijl het financieel wanbeheer en de weinig plichtsbewuste geestelijken doortastender maatregelen vroegen. De tweede versie van de richtlijn van 27 oktober 1635 bevat niet langer het artikel over het militair hospitaal. Het was Triest duidelijk gemaakt dat hij er geen gezag had. Nieuwe arti-

30 M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968, p. 19-20.

31 RAG, Fonds Gent, 49.

kels bepaalden dat de kapelaan-majoor en de secretaris van de bisschop alle rekeningen vanaf 1622 tot 1635 zouden onderzoeken en alle oneigenlijke uitgaven signaleren, dat bekwame en godvrezende personen als beheerder en majordomus van de kerk moesten worden aangesteld en dat de kapelaans hun taken correct moesten uitvoeren. De sermoenen moesten niet meer plaatsvinden naar analogie met het systeem dat de vicaris-generaal in de vestingen van Antwerpen en Kamerijk had opgelegd, maar elke zondag. Het bijwonen van de catechismus moest aantrekkelijker worden gemaakt door het uitdelen van prijzen. Verder zijn er kleinere aanvullingen die de voorschriften strenger of preciezer maken. Aan het verbod kerkbenodigdheden buiten de kerk te gebruiken werd de straf van interdict, m.a.w. de schorsing van alle kerkelijke diensten gekoppeld. Aan de verplichting alle stichtingen uit te voeren werd toegevoegd dat indien de dotatie te gering was, de bisschop de verplichtingen kon beperken. Het *viaticum* mocht niet zonder de 'vereiste' plechtigheid buiten de kerk worden gebracht. Het bijhouden van de parochieregisters moest gebeuren volgens de richtlijnen van het bisdom "waarover allen moeten beschikken", aldus de toevoeging.

De toevoegingen aan het eerste ontwerp zowel als aan het tweede, waarvan secretaris Guyart uitdrukkelijk vermeldde dat het in opdracht van zijn werkgever was opgesteld, zijn illustratief voor de bekommernissen van Triest: het belang van het verspreiden van de kennis van de leer door preken en het onderwijzen van de catechismus, een correct financieel beheer, zowel op het stuk van de boekhouding, de aanwending van de middelen als het respecteren van de stichtingen, eerbied voor de eredienst en leven volgens de katholieke huwelijks wetten. Een derde versie, eveneens op 27 oktober 1635 gedateerd, was wellicht nodig omdat de vele aanvullingen en correcties de leesbaarheid bemoeilijkten.

Deze drie versies van de richtlijnen na de inspectie van 12 april 1635, die ontegensprekelijk Triests opvattingen weerspiegelden, heeft de bisschop nog eens nauwgezet nagezien en er eigenhandig zaken aan verbeterd of toegevoegd. Bij de eerste voegde hij slechts enkele maar veelbetekenende woorden toe. In het artikel waarin

de kapelaan-majoor de opdracht kreeg te zorgen dat al wie er een bijzit op na hield, echtbrekers en hoerenlopers en alle publieke vrouwen uit het Kasteel verwijderd werden, voegde hij toe dat ook exorcisten (duivelbezweerders), verdachten van ketterij en van jodendom (judaïsme) en godslasteraars moesten worden verbannen. Om alle misverstanden over de verantwoordelijken voor het financieel beheer te vermijden, veranderde de kerkvorst in de tweede versie de klassieke termen voor de beheerders in de termen die in gebruik waren in het Kasteel.³² Verder duidde hij heel precies aan wie verantwoordelijk was voor het beheren van het geld bestemd voor het onderhoud van de kerk. Aan het verbod iets van dit geld voor iets anders dan voor de kerk en de eredienst uit te geven, voegde Triest toe dat hierop excommunicatie of andere strafmaatregelen stonden. De derde versie bevat al deze aanvullingen en correcties, maar is opnieuw eigenhandig geamendeerd door de bisschop om opnieuw zo precies mogelijk te zijn. Bij de bepaling dat op zondag gepreekt moest worden en de catechismus onderwezen, somde Triest alle feestdagen op waarop dit eveneens moest gebeuren.

De inspectie op 11 juni 1642 verliep op dezelfde wijze, maar de richtlijn kwam gemakkelijker tot stand. Behalve de materies die bij de ondervraging aan bod kwamen, werden ook punten opgenomen waarop de ondervraagden spontaan wezen, zoals de saaie en veel te lange preken en de weinig eerbiedige houding van de geestelijken tijdens de processies. Opnieuw legde Triest een grote nadruk op een correcte betaling aan de kerk, op een dito uitvoering van de financiële verplichtingen en op een overzichtelijke boekhouding.

De visitatie van 13 oktober 1648 laat toe weer andere aspecten te belichten. Triest hield gedurende vele jaren een verslagboek bij van zijn visitaties. In dit zogenaamde *itinerarium*, dat door professor Cloet is uitgegeven en daardoor zeer toegankelijk gemaakt,

32 *Cum aedituis* verving hij door *praepositus cum aedituis sive maior domus ut vocant* (art. 3); *aeconomi seu aeditui*, door *praepositus et aedituus sive maior domus* (art. 5); *aedituorum sive praefectorum sacelli*, door *prepositi et aeditui sacelli* (art. 14 en 16).

vermeldde de auteur zelden zijn visitaties van Gentse parochies. Zo is er bijvoorbeeld geen spoor van de visitatie aan het Spaans Kasteel in 1635 of in 1642. Van zijn bezoek op 13 oktober 1648 daarentegen bleven zowel de vragenlijst, het verslag van de visitatie met de antwoorden als de eigenhandige notitie in het *itinerarium* bewaard.³³ Uit de vergelijking van het verslag en de notitie leren we dat secretaris Guyart opschreef wat hij expliciet te horen kreeg zonder enig commentaar toe te voegen, maar dat de bisschop ook op andere zaken lette. Zo noteerde Guyart dat het H. Sacrament, de kapel van de H. Macharius, de sacristie, de doopvont en de gewijde oliën werden geïnspecteerd en alles in goede orde bevonden. Het klopt dat Triest de kerk goed georganiseerd vond en van het nodige voorzien, gezien de zeer geringe middelen van de kerk, maar het kerkgebouw zelf en de kapel van de H. Macharius kregen helemaal geen positieve beoordeling. De visitorator stelde vast dat het eerste in een ellendige staat was en het tweede zo lek als een vergiet. Het regende overal binnen. Niet enkel het uiterlijk van de gebouwen trok zijn aandacht, ook dit van de pastoorsmeid. Hij vond de meid zeer jong en hij was op de hoogte van het feit dat de pastoor vroeger verdacht werd van een gebrek aan zelfbeheersing, iets wat niet uit de antwoorden van de ondervraagden was af te leiden.³⁴ Op de vraag of de pastoor regelmatig biecht hoorde, hadden drie van de vijf ondervraagden bevestigend geantwoord. Toch noteerde Triest in een randnotitie dat de pastoor zelden in de biechtstoel verscheen. Op de vraag of de pastoor de zieken bezocht, was één antwoord uitgesproken negatief, twee positief en twee ontwijkend. De bisschop besloot dat de pastoor het zelden deed. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat hij bij dergelijke uiteenlopende antwoorden nog andere informatiebronnen consulteerde. Hiervoor pleit eveneens dat hij in verband met de catechismus eerst noteerde "Het catechismusonderricht wordt

33 RAG, Bisdom, B 1566 (33.831) en M. CLOET, *Itinerarium visitationum Antonii Triest, Episcopi Gandavensis (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest*, Leuven, 1976 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 45), p. 421.

34 Niet alleen hier, maar in alle parochies bleek Triest rond het midden van de 17de eeuw interesse te hebben voor het uiterlijk en de leeftijd van de pastoorsmeiden: M. CLOET, *Het kerkelijk leven*, p. 193-194.

voldoende goed verzorgd”, terwijl hij later in de rand toevoegde: “[de pastoor] geeft nooit catechismus”.

TOT BESLUIT

Ook tegenover de Spaanse militaire parochie nam Antonius Triest zijn taak zeer ter harte. Het maakte voor hem geen verschil uit dat het gros van de bewoners Spanjaarden en militairen waren. Allen waren zijn schapen en hij wist zich voor hen verantwoordelijk. Kennis van de leer, leven volgens de morele normen van de contrareformatorische Kerk was voor hem belangrijk, maar ook dat de Kerk de inkomsten kreeg waarop ze recht had en dat deze correct werden beheerd. De voorschriften van het concilie van Trente waren voor hem allesbehalve dode letter. Zijn ongetwijfeld strenge kant had een grote sociale bewogenheid als keerzijde, zij het dat die ook in dienst van zijn godsdienstige overtuiging stond zoals bij het catechismusonderricht³⁵ of diende om de openbare orde te helpen bewaren.

Uit het verloop van de visitaties en vooral uit het tot stand komen van richtlijnen blijkt eens te meer zijn grote nauwgezetheid, betrokkenheid, kritische zin en zijn goede informatiekanalen.

35 M. CLOET, 'Antoon Triest, prototype', p. 405.